

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ НА МІКРОРІВНІ

**Тетяна Гончарук,
Тетяна Семененко,**

*кандидати екон. наук,
Українська академія
банківської справи,
м. Суми*

Питання природоохоронної діяльності ще не займають належного місця в системі заходів щодо реформування народногосподарського комплексу в Україні. Практично вони зводяться до декларування намірів. Однак світовий досвід господарювання свідчить про нерозривність вирішення економічних і екологічних проблем, а також про неможливість нехтування природоохоронними питаннями для досягнення високого рівня економічного і соціального розвитку суспільства.

Складність вирішення цієї проблеми в Україні пов'язана, передусім, з невиправдано високою сконцентрованою на території нашої країни найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості, високим ступенем урбанізації та існуванням потужних промислових агломерацій, мало придатних для життєдіяльності людини.

Основу економічного потенціалу України на початку 1998 р. становили 8848 промислових підприємств, з яких 2905 — це підприємства важкої промисловості. Більшість із цих підприємств функціонуватимуть ще десятки років, тобто чинитимуть прямий і опосередкований вплив на населення, економіку і природу. Щороку промислові підприємства і транспорт України викидають у навколишнє середовище близько 6 млн т забруднюючих речовин, 150 кг у розрахунку на кожного жителя. А у водні басейни скидається понад 14 млрд м³ стічних вод або близько 300 тис. л у розрахунку на одного жителя. У 1995 р. у водойми потрапило 1822 тис. т сульфатів, 2136 тис. т хлоридів, 58,5 тис. т нітратів і 23,5 тис. т азоту, а концентрація в них солей важких металів і фенолів на кілька порядків перевищує гранично допустимі рівні.

Застарілі основні фонди природоохоронного призначення, що давно відслужили

свій термін, не витримували виробничого ритму і часто виходили з ладу. Це було причиною залпових скидань і екстремально високого забруднення навколишнього середовища. У 1995 р. органи Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України зафіксували 303 випадки залпових аварійних забруднень природного середовища, що в 1,7 разів більше ніж у 1994 р. Екологічна шкода від них оцінювалась у сумі 277,5 млрд крб.

Усього в Україні накопичено 23–25 млрд т різноманітних твердих відходів, що поглинули майже 160 тис. га земельних угідь. Модуль техногенного навантаження на одиницю площі становить 41 391 т/км², а на одного жителя — 480 т. Цей показник відносить Україну в сумнівний розряд однієї з найбільш техногенно забруднених і, отже, екологічно напружених країн.

Важливими ланками у формуванні природоохоронної стратегії держави є адекватна оцінка існуючого екологічного становища на усіх рівнях — від конкретного підприємства до країни в цілому, формування державної політики у галузі охорони навколишнього середовища і розробка механізмів здійснення її в усіх сферах діяльності. Це є предметом дослідження нового для нашої країни напряму природоохоронної діяльності — **екологічного аудиту**.

Головною відмінністю екологічного аудиту від аудиту фінансової діяльності є значне розширення сфери досліджуваних чинників, зміна критеріїв оцінки і принципів проведення.

Аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їхньої звітності, обліку, його повно-

Зміст екологічного аудиту промислових підприємств

ти, відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам. Він не може безпосередньо впливати на стан навколишнього середовища, однак є вагомим складовим аналізу, результати якого дають змогу сформулювати об'єктивне уявлення про діяльність підприємства. Аудит фінансової діяльності обмежений проблемами, що безпосередньо впливають на об'єктивність перевірки фінансової звітності та орієнтований в основному на події, що вже відбулися. Головна ж мета цього дослідження — визначення перспектив на майбутнє.

Дослідження усіх аспектів діяльності конкретного виробника виходить також за межі процедури операційного аудиту — перевірки будь-якої частини процедур і методів функціонування господарської системи. Це пов'язано з тим, що він передбачає аналіз природоохоронної діяльності в комплексі з основною виробничою діяльністю, а також з діяльністю суміжних підприємств — постачальників сировини, матеріалів, енергоресурсів, комплектуючих, споживачів виробленої продукції, переробників відходів та їхній сукупний вплив на стан довкілля.

Природоохоронна діяльність має досліджуватися щодо відповідності не тільки існуючому природоохоронному законодавству, а й нормативно-правовій базі, що регулює функціонування підприємства в цілому. Мають враховуватися також світо-

вий досвід розвитку природоохоронної діяльності та тенденції його розвитку.

Отже, для дослідження всіх аспектів діяльності конкретного підприємства з метою визначення його прямого і опосередкованого впливу на стан навколишнього середовища та здоров'я людини, екологічний аудит має об'єднати та розширити програми і методики існуючих видів аудитів: виробничого, аудиту фінансової діяльності та аудиту на відповідність.

Екологічний аудит — це незалежне дослідження всіх аспектів господарської діяльності промислового підприємства незалежно від форми власності для визначення розміру прямого та опосередкованого впливу на зміни в стані довкілля з метою приведення природоохоронної діяльності у відповідність з вимогами законодавства та нормативних актів України, оптимізації використання природних ресурсів, упорядкування енерговикористання, зменшення відходів, попередження аварійних викидів, скидів та техногенних катастроф.

Зміст процедури екологічного аудиту подано на рисунку.

Остаточний висновок екологічного аудитора має містити таку інформацію:

- висновки про відповідність природоохоронної та виробничої діяльності чинному законодавству і нормативним актам;

- висновок про стан фінансово-економічної звітності, обліку, своєчасності та величини поточних екологічних платежів, цілеспрямованість використання коштів, виділених на охорону навколишнього середовища;
- оцінку впливу підприємства на зміну стану навколишнього середовища і здоров'я виробничого персоналу, про вплив на екологічний стан у регіоні, про наявність і величину викидів (скидів) забруднюючих речовин, виробництво яких обмежено або заборонено міжнародними зобов'язаннями України;
- результати аналізу і динаміки темпів виробництва продукції та кількості викидів і скидань речовин, що забруднюють, споживання енергетичних і матеріальних ресурсів;
- результати порівняльного аналізу основних показників природоохоронної та виробничої діяльності досліджуваного підприємства з аналогічними показниками подібних підприємств в Україні та за рубежем;
- оцінку потенційної небезпеки досліджуваного підприємства при виникненні аварійної ситуації, а також наявність і ефективність розробленого плану робіт з ліквідації осередків аварії та необхідних матеріально-технічних засобів;
- висновок про фахову компетенцію працівників природоохоронних служб підприємства, їхню забезпеченість сучасними технічними засобами контролю за дотриманням допустимих рівнів забруднення;
- висновок щодо інформованості керівного і виробничого персоналу про величину і характер забруднення навколишнього середовища їхнім підприємством, наявність матеріального і морального стимулювання за зниження допустимих рівнів забруднення, за реалізацію пропозицій щодо зниження енерго- та матеріаломісткості продукції, що виробляється.

У процесі проведення екологічного аудиту виявлення і покарання винних є далеко не головною метою. Набагато важливіше для керівництва компаній і підприємств виявити «вузькі» місця в усіх сферах діяльності об'єкта, що мають певний негативний вплив на навколишнє середовище, і сприяти зменшенню цього впливу. Проведення об'єктивного дослідження неможливо без тісного співробітництва адміністрації з виробничим персоналом підприємства. Іншими словами, кожний суб'єкт господарської діяльності має перетворитися з підконтрольного в повноправного партнера, думка й аргументація якого

враховуються на усіх етапах проведення екологічного аудиту.

Екологічний аудит є невід'ємним елементом системи управління підприємницькою діяльністю на усіх рівнях організаційної структури, на усіх етапах виробничої діяльності. Це дасть змогу домогтися стійкого економічного становища, вирішувати несумісні, на перший погляд, проблеми — підвищення економічних вигод при зниженні техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Об'єктивне комплексне дослідження екологічної надійності конкретного підприємства — це необхідна умова для продуктивної співпраці з іншими організаціями та відомствами.

Комерційні та акціонерні банки мають урахувати екологічну складову ризику в процесі інвестування коштів у конкретне підприємство або кредитування конкретних проектів. Екологічні проблеми є актуальними не тільки для забезпечення соціального прогресу в цілому, а й для розвитку банківського бізнесу. Фінансовий ризик, тісно пов'язаний з ризиком екологічним, може виникати в результаті значних аварій і забруднення через нехтування екологічними вимогами. Притягнення інвестора до цивільної або кримінальної відповідальності, збільшення терміну реалізації проекту або його подорожчання, можливе банкрутство підприємства — усі ці події є вкрай небажаними для фінансових установ. Адже вони пов'язані з затримкою платежів, падінням курсу акцій компанії, що кредитується, збільшенням терміну або обсягу засобів, що кредитуються на реалізацію проекту, неповернення кредиту інвестору при банкрутстві, а також знецінюванням застави, найважливішою складовою якої є вартість земельної ділянки. (Земля значно знецінюється, якщо виявиться її забрудненість, і банки-кредитори можуть залишитися без гарантій кредиту.) До того ж, якщо банк фінансує екологічно небезпечні проекти, можуть постраждати його репутація і престиж.

Інтеграція України у світову економічну систему потребує невідкладної адаптації існуючого правового і господарського механізму як для плідного співробітництва, так і для захисту своїх національних інтересів. Особливо важливого значення набуває урахування екологічного чинника при інвестиційній діяльності. З одержанням права зовнішньоекономічної діяльнос-

ті усіма суб'єктами господарської діяльності різних форм власності виникла реальна небезпека появи на українському ринку товарів і технологій, витиснутих з територій інших країн з екологічних причин. Наочним прикладом цієї небезпечної тенденції є поставка в Україну і накопичення на території практично усіх її областей низькоякісних добрив і гербіцидів, на утилізацію яких потрібно більше коштів, ніж на закупівлю. У зв'язку з цим поряд із створенням сприятливих політичних, економічних і соціальних умов для припливу іноземних інвестицій у вітчизняну економіку має бути сформована система захисту від подальшого збільшення техногенного навантаження на навколишнє середовище.

До сфери екологічного підприємництва слід віднести такі основні напрями господарської та соціальної діяльності суспільства:

- розробка і впровадження ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій;
- виробництво природоохоронної техніки та приладів для контролю та підвищення якості довкілля;
- виробництво екологічно безпечних споживчих товарів;
- переробка і використання вторинних ресурсів;
- розвиток і використання рекреаційних ресурсів — курортних, спортивно-оздоровчих, туристичних;
- надання екологічних послуг (екологічний моніторинг, екологічне страхування, екологічне аудитування, екологічне виховання і освіта).

Визначення екологічної надійності підприємства і величини ризику виникнення аварійних ситуацій є необхідною умовою при укладенні страховими компаніями договорів при страхуванні екологічного ризику і відповідальності виробника і споживача. Екологічне страхування може розвиватися в трьох основних напрямках:

- розподіл відповідальності щодо імовірних ризиків аварійного забруднення навколишнього середовища;
- запровадження гнучкої системи страхування об'єктів, діяльність яких пов'язана з високим екологічним ризиком, за умови, що існує невизначеність в оцінці наслідків діяльності конкретного підприємства — джерела екологічних порушень;
- страхування інвестицій в екологічно ризиковані проекти.

Процес приватизації, що проходить тепер в Україні, дає унікальну можливість поліпшити екологічні характеристики багатьох суб'єктів виробничої діяльності і навіть секторів економіки. Приватизація, зокрема, дає змогу розв'язати суперечності, що виникають у тих випадках, коли держава одночасно виконує функції з екологічного регулювання і виступає як власник регульованих підприємств. Поряд з такими традиційними завданнями політики в галузі приватизації, як одержання прибутків від продажу підприємств, забезпечення зайнятості, модернізація підприємства новим власником, сприяння регіональному економічному розвитку, очікувані податкові надходження в майбутньому, ця політика має включати й удосконалення природоохоронної діяльності та раціонального природокористування.

Екологічні аспекти повинні бути адекватно відображені в законодавчих і нормативних актах з приватизації та іноземного інвестування. Положення про охорону і раціональне використання довкілля повинні мати в типових приватизаційних документах таке ж важливе місце, як і про зайнятість населення, податки, прибуток тощо.

Політична рішучість рухатися якомога швидшими темпами в напрямі ринкової економіки разом із суворими бюджетними обмеженнями заохочують уряд до прискорення процесу приватизації. У цих умовах виникає реальна небезпека ігнорування існуючих природоохоронних проблем. Або ж, навпаки, встановлення надмірно суворих обмежень в інтересах охорони навколишнього середовища, може стати стримуючим чинником для потенційних інвесторів у разі придбання (вкладення коштів) екологічно небезпечних підприємств.

У різних країнах ця проблема вирішувалась по-різному. Так, Законом про структуру природоохоронної діяльності від 29 червня 1990 р. новим землям Німеччини надається можливість звільнення від відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну до 1 липня 1990 р. в результаті господарської діяльності. Звільнення від відповідальності надавалося після оцінки інтересів покупця та громадськості стану навколишнього середовища.

На відміну від Німеччини, у Польщі лише в лютому 1993 р. було підписано угоду між усіма установами, що брали участь в процесі приватизації, про створення постійної міжміністерської групи з екологічних питань приватизації основних засобів. Причина

полягала в тому, що для великої кількості підприємств не знайшлося покупців. Хоча спочатку більшість потенційних інвесторів виявили інтерес, проте поступово відмовилися від цієї ідеї через існуючі екологічні проблеми. При укладенні договору про приватизацію передбачається виділення окремого розділу, що визначає відповідального за існуючий стан навколишнього середовища і регламентує дотримання екологічних вимог у постприватизаційний період.

В Естонії приватизаційне агентство використовує інший підхід, який можна розглядати як компромісний між підходами, застосовуваними в Німеччині та Польщі: розроблено стандартну форму договору, відповідно до якої Естонське приватизаційне агентство, діючи від імені Естонської республіки, звільняє покупця від відповідальності за екологічну шкоду, нанесену третій стороні в результаті господарської діяльності та понесення витрат, пов'язаних з ліквідацією такого забруднення, якщо це забруднення буде виявлено протягом п'ятирічного періоду з дати передачі власності.

Світова практика нагромадила вже безліч прикладів, але пряме впровадження зарубіжного досвіду в процес приватизації в Україні без урахування її соціально-економічного й екологічного становища може тільки поглибити існуючу еколого-економічну кризу.

Пряме покладання відповідальності за забруднення навколишнього середовища на державу і проведення очисних заходів за рахунок державного бюджету в умовах соціально-економічної кризи і великого спаду промислового виробництва в Україні є нереальним. Починаючи з 1994 р. у державному бюджеті України виділено окрему статтю «Охорона навколишнього природного середовища», що стало позитивним кроком в акумуляванні коштів для фінансування природоохоронних заходів. Однак, як і раніше, розпорядником коштів залишається Мінфін, а Мінекобезпеки лише погоджує напрями їх використання з іншими міністерствами та відомствами.

Урахування екологічного чинника при приватизації має вирішити суперечність, що полягає в удосконаленні природоохоронної діяльності, поліпшенні стану навколишнього середовища при недопущенні неприйнятних для майбутніх власників витрат. До початку приватизації, доки права власності належать державі, варто з'ясувати причини і ступінь виникнення екологіч-

ної кризи на кожному конкретному підприємстві та вирішити питання про ступінь і методи відповідальності усіх причетних. Питання про компенсацію природоохоронних витрат і(або) сприяння у вирішенні цієї проблеми має вирішуватись індивідуально, залежно від масштабів підприємств, методів приватизації, екологічної ситуації в регіоні, реальної та потенційної небезпеки приватизованого підприємства, а також на підставі результатів проведеного екологічного аудиту.

Основним напрямом стабільної діяльності підприємства в постприватизаційний період є організація виробництва конкурентоздатної продукції і підвищення її рентабельності. Тому залежно від характеру постприватизаційної діяльності пропонуються конкретні механізми урахування екологічного чинника в процесі приватизації:

- створення цільового фонду для вирішення невідкладних екологічних проблем включенням їхньої вартості в ціну приватизованого об'єкта;
- зменшення величини вартості підприємства на суму шкоди навколишньому середовищу (фактичного і потенційного), якого вдалося уникнути. Для цього слід узаконити обов'язковість виконання необхідних природоохоронних заходів у комплексі зі здійсненням технічного переоснащення підприємства в цілому.

При реформуванні великих промислових підприємств одночасно можуть використовуватися такі різноманітні методи, як закриття нерентабельних виробництв, припинення випуску окремих видів продукції внаслідок відсутності ринків сировини і збуту, організація випуску нових видів продукції в результаті створення спільних виробництв тощо.

При технічному переоснащенні промислових підприємств виникає безпосередня зацікавленість нових власників у реалізації екологічних програм за рахунок засобів, отриманих від зменшення вартості приватизованого підприємства і спрямованих на досягнення економічних вигод завдяки мінімізації екологічних витрат у майбутньому. Такий підхід сприятиме збереженню і збільшенню робочих місць з гарантованою оплатою за вироблену продукцію в усіх галузях промисловості та науково-дослідних центрах, подоланню кризи неплатежів, своєчасній сплаті податків та стабілізації економічного становища в Україні.